بررسی و مطالعه جایگاه روستائیان فقیر در رویکردهای گردشگری در روستاهای پیرامون شهرها نمونه موردی، روستاهای پیرامون شهر بیرجند

رستم صابری فر[۱]، سید حسن حسین زاده[۲]
[۱]دانشگاه پیام نور، Saberifar@yahoo.com
[۲]دانشگاه پیام نور، Hasanhosseinzadeh۱۹۸٤@ayhoo.com

چکیده – این بررسی در نظر دارد با شیوه توصیفی و تحلیل با نمونه ای به حجم ۳۰۰ نفر از روستائیان فقیر، آثار و پیامدهای اجرای رویکردهای گردشگری را بر اقشار کم درآمد روستاهای پیرامون شهر بیرجند مورد بررسی قرار دهد. نتایج نشان می دهد که با اجرای رویکردهای گردشگری، ۱۷ درصد از روستائیان مجبور به ترک فعالیت‌های کشاورزی و مهاجرت به شهر شده اند. میزان تولید محصولات کشاورزی و دامی به میزان ۲۵ تا ۳۰ درصد کاهش یافته، سرانه اراضی کشاورزی تا حد ۱۰ درصد تقلیل پیدا کرده و به دلیل افزایش هزینه‌های زندگی ۳۰ درصد از روستائیان مجبور شده اند برای تامین این هزینه ها، علاوه بر فعالیت های قبلی، مشاغل و حرفه‌های جدیدی را مورد توجه قرار دهند. این در حالی که در مجموع بیش از ۷۰ درصد از روستائیان کم زمین از اجرای این طرح ها رضایت ندارند. در نتیجه می‌توان عنوان داشت که توجه به کارکردهای توریستی، آسیب‌پذیری برخی از گروه‌ها درآمدی را به شکل معناداری افزایش داده و چنانچه راه حلی برای این مشکل مورد توجه قرار نگیرد، نه تنها پیامدهای مثبت رویکرد جدید را تحت الشعاع قرار خواهد داد، بلکه آسیب‌پذیری عوامل اصلی تولید روستایی را با مخاطره جدی همراه خواهد ساخت.

کلید واژه‌ها– کارکردی‌های توریستی، گردشگران، روستائیان فقیر، استان خراسان جنوبی، بیرجند.

۱. مقدمه

همچنان که انتظار می‌رفت با مطرح شدن کارکردهای گردشگری روستایی، بسیاری از اندیشمندان با مطالعات گسترده و عمیق، در پی تجلیل و تکریم از این رویکرد برآمدند. به طوری که در یک بررسی سریع در اینترنت، مشخص می شود که در کمتر از یک دهه، از زمان مطرح شدن این رویکرد جدید، هزارها مقاله علمی، صدها طرح پژوهشی و دهها کتاب در همین ارتباط منتشر شده است[۱]. طبق یک رسم نانوشته معمولاً در ابتدای مطرح شدن هر پدیده نوظهوری که به نحوی مورد توجه قرار می‌گیرد، نوشته‌های انتقادی و طرح رویکردهایی که به نظر می‌رسد ابعاد منفی پدیده نوظهور را مطرح می‌کند، کمتر مورد توجه قرارگرفته و عملاً فرصت انتشار پیدا نمی‌کنند[۲]. به همین دلیل، شگف آور نخواهد بود که پیدا کردن مقالات و نوشته های مخالف و در نقد رویکرد جدید(ورود کارکردهای گردشگری به مناطق روستایی)، اندک و حتی نادر باشد.

اما واقعیت آن است که هر رویکرد جدید با وجود آن که آثار و پیامد مثبتی را مطرح می کند، بدون آثار و پیامدهای منفی نخواهد بود. به همین دلیل، اکنون که شرایط برای نقد منصفانه و دقیق کارکردهای توریستی در مناطق روستایی فراهم آمده است، بهتر آن خواهد بود که این کار در یک محیط علمی و بدور از تعصب و تنگ نظری به انجام برسد تا اولاً شرایط برای برنامه ریزی و توسعه این کارکردها در بهترین شرایط فراهم آمده و ثانیاً پیامدهای منفی احتمالی که علاوه بر تاثیر بر بازدهی مناسب عملکرد مورد نظر ممکن است کل روند جریان زندگی در مناطق روستایی را تحت تاثیر قرار دهد، تعیین شده و راه حل های ممکن برای آن پیشنهاد گردد.

با توجه به شرایط توصیف شده در فوق، این بررسی در نظر دارد، برخی از آثار و پیامدهای اقتصادی منفی ناشی از ورود کارکردهای گردشگری در روستاها را با انجام یک بررسی نمونه‌ای بر روی روستاهای بخش مرکزی شهرستان بیرجند، تشریح نماید

۲. روش تحقیق

این مطالعه به شیوه توصیفی و تحلیلی به انجام رسیده است و برای گردآوری داده ها از پرسش نامه محقق ساخته بهره برداری شده است. به منظور انتخاب نمونه هدفمند، ابتدا سعی شد گروههای کم زمین و فقیر مورد توجه قرار گیرد. به این منظور جامعه مورد مطالعه تمام افرادی بودند که در روستاهای مورد بررسی مقدار مالکیت آب(که مقیاس دقیق تری از سایر مولفه ها برای توان اقتصادی خانوارها در مناطق خشک به حساب می آید) آنها کمتر از ۶ ساعت در یک مدار آب بود. برای انتخاب نمونه از فهرست های مربوط به تقسم آب در روستاهای مورد بررسی استفاده شد. به این منظور با استفاده از روش مورگان حجم نمونه مورد نیاز ۲۵۰ مورد تعیین شد که برای افزایش میزان اعتماد از فهرست های مورد نظر قریب به ۴۰۰ نفر به طور تصادفی طبقه بندی شده از کل روستاهای منطقه انتخاب شدند که حدود ۵۵ نفر آنها به دلیل بیماری، فوت و یا مهاجرت به سایر شهرهای کشور حذف شدند و از مجموعه پرسش نامه های تکمیل شده نیز ۴۵ مورد به دلایل مختلف و از جمله نقص و یا تناقض در اطلاعات ارائه شده، از روند بررسی خارج و در نهایت اطلاعات ۳۰۰ نفر وارد تحلیل نهایی گردید.

۳. مبانی نظری

هنگامی که در محافل علمی، مسئله بازدهی غیر قابل تصور سرمایه گذاری در فعالیت های گردشگری مطرح شد و این حرفه یکی از سریع‌ترین راه‌های بازگشت سرمایه و بالاترین ضریب انباشت را پیدا نمود[۳]، برنامه ریزان و سیاست گذاران بدون چون چرا آن را شیوه ای مناسب برای ارتقای وضعیت معیشت روستائیان در نظر گرفتند. چرا که به نظر اوه (۲۰۰۵) صنعت گردشگری می تواند به صورت مستقیم و غیر مستقیم بر رشد اقتصادی تاثیر گذارد[۴]. این عقیده زمانی جا پای استوار خود را در مباحث روستایی پیدا نمود که اعلام شد گردشگری بین المللی با نرخ رشد سالانه ۶/۵ درصد از ۲۵ میلیون گردشگر در سال ۱۹۵۰ به ۸۰۶ میلیون در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته‌است، روندی که نشان می داد این تعداد در سال ۲۰۲۰ به بیش از ۱/۵ میلیارد نفر خواهد رسید[۵]. اما اغلب برنامه ریزان و سیاستگذاران به این نکته مهم توجه نکردند که بهره گیری از این رویکرد می تواند آثار و پیامدهای منفی را بر جای گذارد که حذف آنها اگر نگوییم غیر ممکن، بسیار مشکل و هزینه برخواهد بود. روندی که بعدها با تخریب برخی از مبنای اولیه تولید، نشان داد که این رویکرد همچنان که می تواند اثر بخش باشد، بدون توجه به ملاحظات خاص، آثار و پیامدهای ناخوشایندی نیز به همراه دارد. به طوری که برخی اعلام داشتند که موفقیت گردشگری روستایی به صورت جدایی ناپذیری با توسعه و محافظت بیشتر منابع روستایی در ارتباط است[۶].

با این وجود، بهره گیری از رویکرد جدید به خصوص در مناطق روستایی در ابتدای امر بدون برنامه و فاقد جامع نگری مطرح‌گردید. در واقع، رشد گردشگری به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی، تفکر نسبتاً جدیدی است که سیاستگذارن محلی در جوامع روستایی، اخیراً به اهمیت آن پی برده‌اند، اما تجربه کافی برای اجرای آن ندارند. به همین دلیل، هنوز نمی‌توان به طور قطع و یقین اعلام نمود که تمام آثار و پیامدهای گردشگری در مناطق روستایی مثبت است. این در حالی است که نویسندگان و متفکران نیز در نوشته‌ها و گفتار خود این شک و تردید را بیشتر دامن می‌زنند. به عنوان مثال، در حالی که گروهی گردشگری را تنها راه حل و علاج قطعی مشکلات اقتصادی برای توسعه نواحی روستایی می-دانند، گروهی تمامی آثار و پیامدهای مثبت این فعالیت‌ها را منکر شده و بر آثار منفی آن تاکید دارند[۷]. این در حالی که برخی عقیده دارند که گردشگری روستایی به عنوان موتور محرکه توسعه روستایی تلقی می‌گردد[۸]. در چالش به وجود آمده، آنچه مورد تاکید همه پژوهشگران است آن که زمانی گردشگری عنصری ارزشمند و مهم در توسعه‌ی اقتصادی روستا تلقی می‌شود[۹] که آثار و تبعات منفی آن به حداقل ممکن کاهش پیدانماید. به همین دلیل، باید مطالعات دقیق و همه جانبه ای در این زمینه به انجام برسد تا کم و کیف این موضوع بر اساس اسناد و مدارک علمی به تایید برسد.

با توجه به ضرورت تعیین آثار و پیامدهای دقیق رویکردهای مبتنی بر توسعه گردشگری به خصوص در مناطق روستایی، مطالعاتی که بتواند این موضوع را به طور دقیق تر روشن نماید، بسیار اندک و تقریبا نادر می باشد. اغلب مطالعاتی که در این زمینه به انجام رسیده اند، تنها بخشی از ابعاد این موضوع را مورد توجه قرار داده اند[۱۰]. به همین دلیل ضرورت مطالعات دقیق تر و همه جانبه تر مطرح می باشد. به این منظور مطالعه حاضر در شهرستان بیرجند به انجام رسیده است تا برخی از پیامدهای رویکردهای گردشگری به خصوص در بین خانوارهای فقیر را مورد توجه و امعان نظر قرار دهد.

۴. تحلیل اطلاعات

بررسی نمونه مورد مطالعه نشان می دهد که سن متوسط روستائیان مورد بررسی ۵۴ سال می باشد و از این جهت در گروه سنی میانسالان قرار می گیرند. قریب به ۷۲ درصد از نمونه مورد بررسی در گروه بی سواد و کم سواد قرار دارند و تنها ۲۸ درصد آنها سوادی بالاتر از ابتدایی دارند. ارتباط بین سن و میزان سواد معنادار بوده(احتمال کمتر از ۰/۰۱) و هر چه میزان سن افزایش می یابد، میزان سواد افراد به شدت تقلیل پیدا می کند. به طوری که اغلب کسانی که بیش از ۴۵ سال سن داشتند فاقد سواد خواندن و نوشتن بودند.

از نظر محل تولد بررسی های انجام شده نشان می دهد که ۹۵ درصد نمونه مورد بررسی در روستاهای محل سکونت به دنیا آمده اند و ۳ درصد از آنها از سایر مناطق روستایی شهرستان به این منطقه وارد شده و بقیه نیز متولد شهر بوده و یا از سایر آبادی های شهرستان های مجاور به این منطقه مهاجرت کرده اند.

بر اساس اطلاعات گردآوری شده همه افراد مورد پرسش تا قبل از تحولات اخیر در زمینه رایج شدن ساخت و ساز خانه های دوم، دارای ملک و آب در روستاهای مورد بررسی بوده-اند. به طوری که در طی یک دهه از زمان اجرای طرح های گردشگری و رواج خانه های دوم و باغسراها، قریب به ۲۰ درصد از ساکنین قبلی آب یا زمین خود را به طور کلی از دست داده اند. نتایج تفصیلی تر نشانگر آن است که تقریبا تمامی گروههای مورد بررسی به نوعی از تحولات اخیر متاثر شده اند. چرا که رواج کارکردهای گردشگری در منطقه تحولات قابل ملاحظه ای را در زمینه کشت محصولات کشاورزی، تبدیل اراضی مرتعی به باغ و ... به وجود آورده است. این شرایط باعث شده است که گروهی از افراد به دلایل مختلف اقدام به فروش زمین خود نمایند. به طوری که ۵۱ نفر(۱۷ درصد) زمین کشاورزی و یا باغ خود را به فروش رسانده و به طور کلی از زمینه تولید کنندگان بخش کشاورزی و دامداری خارج شده اند. این گروه اغلب به شهر مهاجرت نمونه و تنها ۶ نفر در کل در محل روستا باقی مانده و با اشتغال به حرف فنی از جمله مکانیکی، نجاری و ... به کسب درآمد پرداخته اند.

علاوه بر جا به جایی اراضی و مالکیت آب در بین روستائیان، تحولات شگرفی در میزان تولیدات کشاورزی به وجود آمده است. به این نحو که بسیاری از مالکین به جای تولید گندم، جو و ... نسبت به احداث باغ و یا ویلاهای تفریحی اقدام نموده اند. به این ترتیب میزان تولید محصولات کشاورزی در اغلب روستاها تقلیل پیدا نموده به طوری که بررسی های انجام شده نشان می دهد که میزان اراضی تحت کشت گندم در حال حاضر نسبت به ۱۰ سال پیش حدود ۳۰ درصد؛ جو ، ۲۷ درصد، پیاز و سیب زمینی ۲۳ درصد و سایر محصولات بین ۱ تا ۲۰ درصد کاهش پیدا نموده است. این شرایط باعث شده است که با فرض ثابت بودن جمعیت روستاها، سرانه اراضی کشاورزی نسبت به یک دهه قبل، قریب به ۱۰ درصد کاهش پیدا نماید. با وجود آن که مقدار قابل ملاحظه ای از این اراضی هنوز هم به کاربری های کشاورزی اختصاص دارند، اما نوع محصولات تغییر نموده و اغلب به محصولات اختصاص پیدا می کند که از تحولات بازار به شدت تاثیر پذیرفته و مشکلاتی را به وجود می آورد. بازگشت مهاجرین قبلی و یا ورود سایر افراد به روستاهای مورد بررسی، علاوه بر آن که بورس بازی زمین را به شدت افزایش داده است، میزان اراضی در مالکیت روستائیان را نیز کاهش داده است.

رواج سبک های جدید زندگی و ورود احناس لوکس و سایر مواد و ارقام مصرفی به زندگی روستائی از یک طرف و حذف برخی از زمینه های تولیدی به خصوص در بخش کشاورزی باعث شده است که اغلب روستائیان برای تامین هزینه های اضافی زندگی دست به فعالیت های جنبی بزنند. به طوری که هم اکنون ۳۰ درصد روستائیان علاوه بر حرفه کشاورزی به فعالیتهای جنبی اشتغال دارند. با توجه به این که این مشاغل اغلب در خارج از روستا قرار دارد، این افراد ناچار از رفت و آمد روزانه و یا هفتگی بوده و به همین دلیل مقداری از درآمد خود را صرف ایاب و ذهاب می کنند. حضور اندک در خانواده

و یا مراقبت از محصولات و اراضی کشاورزی برخی از تبعات این نوع از زندگی عنوان شده است. حضور کمرنگ تر در خانواده و نظارت و مراقبت کمتر محصولات و اراضی تحت کشت به دلیل شکل زندگی روستایی بسیار مهم و اساس تلقی می شود و می تواند بسیاری از بنیادهای اجتماعی و اقتصادی موجود در روستا را تحت تاثیر قرار دهد. به طوری که در مواردی این شرایط باعث شده است که روستائیان علاقه و تمایل خود را نسبت به مسائل کشاورزی و به طور کلی زندگی در روستا از دست به دهند. در واقع حضور و مراقبت کمتر از محصولات راندمان کمتر آنها را در پی داشته و راندمان کمتر نیز شدت حضور در سایر شیوه های تامین معاش به خصوص خارج از روستا را تقویت نموده و این امر نیز به صورت یک دور میزان مراقبت و در نتیجه کاهش راندمان محصولات کشاورزی را تحت تاثیر قرار می دهد. به هر حال این حضور و مراقبت نسبت به یک دهه قبل به شکل معناداری تقلیل پیدا کرده است(احتمال کمتر از ۰/۰۲)

مشکلات به وجود آماده برای خانوارهایی که از زمین و آب کمتری برخوردارند، باعث شده است که این گروه به انحای مختلف نارضایتی خود را نشان دهند. اطلاعات به دست آماده در مورد نظر روستائیان در مورد اثر بخشی طرح های مربوط به گردشگری روستایی در جدول شماره ۱ ارائه شده است. همانطور که از این جدول بر می آید، قریب به ۷۰ درصد از اجرای این گونه طرح ها ناراضی بوده‌اند.

جدول شماره ۱، نقطه نظر روستائیان فقیر در ارتباط با اثر بخشی رویکردهای گردشگری[۱۱]

ردیف	وضعیت رضایتمندی	درصد پاسخگویان
۱	خوب	۱۳/۳
۲	متوسط	۲۰
۳	ضعیف	۶/۷
۴	نامناسب	۶۰
۵	مجموع	۱۰۰

از نظر اقتصادی نیز ۷۳/۳ درصد از شرایط اقتصادی قبلی و فقط ۳/۳ درصد از شرایط فعلی رضایت داشته اند. این در حالی است که ۹۶/۷ درصد پاسخگویان از شرایط قبلی حاکم بر روستا رضایت داشته اند. بنابراین، می توان عنوان داشت که توسعه فعالیت های گردشگری حداقل از دیدگاه گروه های کم درآمد و ضعیف مورد قبول قرار نگرفته است. سایر اثرات اجرای رویکرد گردشگری در روستاهای پیرامون شهر بیرجند به شرح جدول شماره ۲، می باشد.

جدول شماره ۲، آثار و پیامدهای حاصل از اجرای رویکردهای جدید گردشگری در روستاهای مورد مطالعه[۱۱]

ردیف	سایر آثار و پیامدها	درصد پاسخگویان
۱	بورس بازی زمین	۷۳/۵
۲	افزایش هزینه زندگی	۶۳/۵
۳	کمرنگ شدن زمینه های همکاری و تعاون	۵۸/۳
۴	بروز تنش های اجتماعی و فرهنگی	۶۹
۵	افزایش چشم و هم چشمی و رقابت های مخرب	۵۹/۸

علل عدم رضایت روستائیان کم درآمد از طرح های گردشگری نیز گوناگون و متنوع می باشد. برخی از این دلایل در جدول شماره ۳، ارائه شده است.

۵. نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از بررسی اثرات اجرای رویکرد گردشگری در روستاهای پیرامون شهر بیرجند نشان داد که این طرح با وجود آن که آثار و پیامدهای متعددی برای گروهی از روستائیان متوسط و ثروتمند داشته است، مشکلات و موانعی را برای سایرین به وجود آورده است. از جمله این مشکلات می توان به فقیرتر شدن این خانوارها اشاره نمود. علاوه بر آن مشکلات اجتماعی و فرهنگی متعددی برای روستائیان به خصوص اقشار کم درآمد به وجود آمده است که بایستی با سیاست‌گذاری و برنامه ریزی دقیق نسبت به رفع آنها اقدام نمود.

به طور کلی شیوه اجرای رویکردهای گردشگری با روحیات اولیه و اساسی توسعه پایدار به خصوص در سطوح محلی، که اعتقاد دارد، فرایند توسعه باید وضعیت زندگی تمام و یا اکثریت جامعه روستایی را مرتفع نماید[۱۲] ، در تضاد قرار دارد. چرا که در این مورد خاص، افراد فقیر که غالب مردم روستاهای مورد مطالعه را به خود اختصاص داده اند، به حاشیه رانده شده اند و نه تنها رویکرد جدید نتوانسته است شرایط اقتصادی آنها را بهبود بخشد، بلکه مشکلات و موانع متعددی برای آنها به وجود آورده است.

جدول شماره ۳، نقطه نظر روستائیان در ارتباط با دلایل نامناسب بودن رویکردهای گردشگری برای بهبود شرایط زندگی روستائیان[۱۱].

دلایل عنوان شده برای عدم رضایت	درصد پاسخگویان
مشارکت اندک مردم	۴۵
تخریب اراضی	۶۳
تفکیک و قطعه بندی اراضی به مساحت های کوچکتر	۱۹
کاهش ماشین آلات کشاورزی به دلیل عدم وجود صرفه اقتصادی	۳۹
تعطیلی واحدهای خدماتی و آموزشی به دلیل موقتی بودن جمعیت	۲۸
بی توجهی مسئولان به بنیادهای تولیدی و اقتصادی روستا	۲۳
افزایش تنش های ملکی	۱۸
اهمیت یافتن سرمایه و پول و تحت شعاع گرفتن سایر ارزش ها	۱۴
افزایش مهاجرت جوانان	۳۴
بی علاقگی زنان به کار و فعالیت در بیرون از منزل	۲۳
حذف خوداتکایی روستائیان و وابستگی آنها به بازارهای شهر	۱۷
سایر	۳۰

به طور کلی سیاست ها و رویکردهای مورد توجه در صنعت گردشگری در این منطقه خاص به طور همه جانبه مورد توجه نبوده است و اساساً شرایط محلی کمتر لحاظ شده است. بر خلاف سایر مناطق که رویکردهای گردشگری در تمام ابعاد مورد توجه می باشد، در این منطقه گردشگری عمدتاً به صورت خانه های دوم خود را نشان داده است. در این شرایط گروه خاصی از کسانی که شغل و زندگی آنها در شهر بیرجند قرار دارد، تنها برای ایام مشخصی از سال که بیشترین تراکم آن در تابستان است، به روستاهای مورد نظر وارد می شوند و به جای آن که برای تامین مایحتاج روزانه خود به موسسات خدماتی روستا متکی باشند، اغلب تمام لوازم مورد نیاز خود را از شهر بیرجند تامین می کنند. به عبارت دیگر، گردشگران نه تنها بخشی از اراضی و منابع اولیه به خصوص آب کشاورزی را به خود اختصاص داده و از آن به عنوان یک سرگرمی غیر تولیدی استفاده می کنند، بلکه آورده اقتصادی برای روستا ندارند. این وضعیت باعث می شود، که منابع ویژه تولید روز به روز کاهش پیدا نماید و منابع جایگزینی که می توانست از طریق عرضه خدمات و ... شغل و درآمدی برای روستائیان کم زمین فراهم آورد، تامین نگردد.

مراجع

[۱] صابری فر، رستم، طرح پژوهشی وضعیت گردشگری در استان خراسان جنوبی، دانشگاه پیام نور استان خراسان جنوبی، ۱۳۸۸، صفحه ۱۱۵.

[۲] حبیبی، غلامرضا، و دیگران، مبانی نگارش علمی، موسسه توسعه دانش، پژوهش و فن آوری، تهران، ۱۳۷۸، صفحه ۱۷۵.

[۳] سرلک، احمد، جهانگردی و رفاه اقتصادی، ماهنامه‌ی اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره ۵ و ۶، ۱۳۸۰، صفحه ۲۴۱.

[٤] Oh, C. O., "The Countrurbation of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy", Tourism Management, No.٢٦, ٢٠٠٥.

[۵] طیبی، کمیل و دیگران، بررسی رابطه توسعه گردشگری و رشد اقتصادی در ایران، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، شماره ۲۳، ۱۳۸۶، صفحه ۸۶.

[۶] جولیا شارپلی، ریچارد، گردشگری روستایی، تهران، انتشارات منشی(کانون اسلامی انصار)، ۱۳۸۰، صفحات ۶۵ و ۵۰-۴۵.

[۷] رکن الدین افتخاری، عبدالرضا و قادری، اسماعیل، نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی، فصلنامه مدرس علوم انسانی، شماره ۲(۲۵)، ۱۳۸۱، صفحه ۲۹.

[۸] Sharply, R. and J., *An Introduction to Rural Tourism*, UK., International Thomson Business Press, pp. ٧-٨, ١٩٧٧.

[۹] جولیا شارپلی، ریچارد، گردشگری روستایی، تهران، انتشارات منشی(کانون اسلامی انصار)، ۱۳۸۰، صفحه ۱۰۹.

[۱۰] صابری فر، رستم و خداخواه، مجتبی، عوامل موثر بر آثار مثبت گردشگری در روستاهای پیرامون شهرها(نمونه

موردی: دهستان باقران بیرجند)، اولین همایش ملی جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۰، صفحه ۱۲۹.
[۱۱] گروه مطالعات میدانی، اطلاعات میدانی گردآوری شده از روستاهای مورد مطالعه، ۱۳۹۰.
[۱۲] صابری فر، رستم، توسعه روستایی، اصول و روش ها(ترجمه)، انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۰.